

LŐCSEI PÉTER

Kőszegi krónika, 1938–1952

SZÉKELY LÁSZLÓ APÁTPLÉBÁNOS FELJEGYZÉSEI
SZÜLŐFÖLD KÖNYVKIADÓ, 2015 (656 OLDAL)

Ezt az átmeneti műfajú, nehezen besorolható könyvet sokféle fénytörésében értékelik majd olvasói. Más érzékenységgel nézhetik a fogyatkozó számú kőszegi kortársak, akiknek ismerős lesz egy-egy esemény, épület, szomszéd, rokon. Más (is) látnak azok a fiatalabb helyiek, akik hallomásaikat vethetik össze a leírtakkal. Hogyan érezhetné ezt a távolabb élő befogadó? Lényeges árnyalatokban tér el a semleges értékelők, a katolikus és evangélikus vallásúak, illetve a családtagjaikat, hitsorsosaikat elvesztő zsidó felekezetűek benyomása. Nem ugyanarra lesznek érzékenyek a helytörténet után érdeklődők. Más miatt forgatják haszonnal a korszakot kutató történészek. Mégis van közös nevező: a félezer oldalnyi feljegyzés és a százötven oldalas melléklet mindenkinek tanulságokkal, emberi sorsokkal, egyéb forrásokból aligha megismerhető gazdag ismeretekkel szolgál. Megelevenednek a kőszegi mindennapok: a világi események ugyanúgy, mint az egyházi javakkal, az építkezési tervekkel, a ma már elképzelhetetlenül megszervezett, változatos hitélettel, a személyi- és pénzügyekkel kapcsolatos információk. Hallunk a Katolikus Legényegylet, a KALÁSZ, a KALOT, a KLOSZ, az Oltáregylet működéséről. Körmenetek és más egyházi szertartások elevenednek meg. Tanúi leszünk a Jézus Szíve-templom hangosításának, a háborús célokra lefoglalt harangok elszállításának, Hász tábori püspök „szent” beszédének, a nyilas főispán szavainak. 1944. március 19-én halljuk a bevonuló németek intézkedéseit. Érzékeljük, hogy a csendes település a „*lárma város*” lesz. Látjuk a vánszorgó deportáltakat, akiket „*állítólag >hős lelkű < nyilasaink rúgásokkal is*” segítenek; később a Guba-hegyen a bombatölcsérek verméig szállított hullákat. Átéljük a szovjet csapatok közeledése előtti riadalmat, érkezésüket és fogadtatásukat. Előttünk ég le, majd épül újjá a kálvária. Feltűnnek a kétségbeesett menekülők, az utolsó pillanatokban is reménykedők, a csodafegyverben hívók, az áldozatok és a pálfordulások örök képviselői. Kitelepítettek, karrieristák, a hűség, az emberség, a gyávaság mindennapi példái. A helyi eseményeket átszínezik a bel- és külpolitika hírei, vélelmei. Értésülünk a katolikus egyház vezetőinek és a hatalom gyakorlóinak kapcsolatáról. Mit gondolhattak nyugati végeken Teleki Pál halálhíreről, hogyan fogadták Horthy rádióbeszédét? Mi történt a nemzetvezető születésnapján? A keleti frontról hazatérők hallgatnak, vagy elképesztő történeteket mesélnek. Előbb még az került szóba, mire készüljön a katolikus egyház amerikai győzelem esetén; később az válik égető kérdéssé, hogyan viselkedjen a szovjet megszállási övezetben.

Az említett műfaji kérdés azért fontos, mert befolyásolhatja az értékelést. A kézirat, átírat háttéréről informatív bevezetőjében Pál Ferenc szól. Eszerint az apátplé-

bános minden bizonnyal historia domusként kezdte jegyzeteit. Belső használatra szánhatta, nem a nyilvánosságnak. Az indító elhatározás később részben átalakult. Bár nem vált klasszikus vallomássá, hű tükre lett a másfél évtizednek. „Napló nélkül” – mondhatnám némi túlzással. A szerző sok esetben kivonta érzelmeit a történetek rögzítése során. Szerencsére nem mindig. Így az események leltára mellett egy érzékeny, gondolkodó, egyházához lojális, félelmeit, aggodalmait sem tagadó személyiség képe bontakozik ki. A megszorítás mindenképpen szükséges. Több alkalommal szinte érthetetlen az a tárgyyszerűség, visszafogottság, amely beállítódását, ezzel együtt stílusát jellemzi. Különösen akkor, ha tudjuk, hogy a feljegyzések szerzője egyúttal meseíró, költő, műfordító, a kortárs irodalom több alakjának személyes ismerőse. Az élet nagy dramaturg. Akkor is, ha a szerző nem szépirodalmi szándékkal rögzíti tapasztalatait, hallomásait. A kiváló megfigyeléseket tartalmazó, jól ellenpontozott kis történetek akarva-akaratlanul a kor leleplező groteszk, abszurd „egyperceséivé” válnak.

*

Székely László 1937-ben, Kincs István prelátus nyugalomba vonulása után pályázta meg a kőszegi plébániát. Bár dr. Nagy Miklós polgármester is támogatta, megválasztása nem volt egyszerű. Feljegyzéseinek első felében – az 1938-as események összefoglalása során – rögzítette korai benyomásait, jellemezte ellentmondásos elődjét. [Kincs István halála és temetése előtérbe hozta működésének, vállalkozásainak vegyes megítélését. A helyiek és az egyházmegye több vezetője szerint tekintélyt szerzett sokirányú munkájával. Mások az általa elkövetett gazdasági visszaéléseket nehezményezték. Véleményük képet ad a kor érvelési módjáról, mentalitásáról. Közülük az Americanum könyvkereskedés üzletvezetőjéről szólót idézem. 1942. május 22-én ezt írta róla Székely László: *„megszerette azokat az üzleti eszméket, melyeket Kincs oly nagy hévvel hirdetett: erőssé kell tenni a katolikusokat anyagiakban, nem szidni kell a zsidót, hanem fölvenni a versenyt vele pénzügyi téren, kereskedelemben.”* (154.)]

Az 1939. év krónikája szeptember 1-jén, Lengyelország megtámadásának napján kezdődik. Kőszeg vegyes nemzetiségű lakossága nem egységesen fogadta a híreket. A naplóíró rendszeresen kitért a németajkúak viselkedésére. Szokásjogukat védte a magyar szélsőségesek ellen. 1939 novemberében híveiből utcamegbízott-rendszert alakított ki; folyamatosan tartotta a kapcsolatot a város vezetőivel, a környező településekkel. Rendkívül alapos volt; nemcsak a katolikusok és evangélikusok hangulatáról, a gyónók, áldozók létszámáról, a pénzügyi helyzetről, hanem az egyes rendezvények látogatóiról, meghívottjairól is részletesen beszámolt. Másokhoz jóindulattal közeledett, nem a hibákat, nem a jellem fogyatékoságait kereste. Ritkán ítélkezett. Többnyire *„megértő módban”* beszélt. Jellemzéseinek egy része ezzel együtt, illetve éppen ezért minősülhet visszásnak. (Magam is sokszor meglepődtem rajtuk.)

Érdemes figyelni a Székely említette *„mentő körülményeket”* is. A MÁV állomásfőnökről például így vélekedett 1939. december 5-én: *„Derék, fanatikus magyar*

ember, öt-hat gyermek apja, egyik pálos kispap. Tavalý az anyagi gondok és a nyilas agitáció elcsavarták a fejét, de már föleszmélt...” (42.) Hasonló megjegyzései sokat elárulnak a feljegyzések írójáról, aki szándékai szerint nem kívánt politizálni. De kritikus időkben (és melyik év nem volt az?) vajon hol végződik a magánélet, a katolikus közösség szolgálata, és hol kezdődik az a nyilvános szereplés, amely szükségszerűen érintkezik a hatalomgyakorlással, a tömeg befolyásolásával?

Az apátplébánosnak voltak ugyan fenntartásai vitéz dr. Nagy Miklós nézeteivel kapcsolatban, de a városfejlesztés terén végzett munkáját, nyugtalan, tervező lényét, egyháztámogató lépéseit értékelte. Vele kapcsolatos mondatai különösen meghökentőek akkor, amikor egybemosódnak saját gondolataival. A polgármester reményei szerint a városban letelepedő pálosok életet vinnének a Kálvária-templomba. Ideköltözésükkel kapcsolatban ez szerepel 1940. május 20-ai bejegyzésében: *„A hegy tövében áll az Eisner-villa, zsidó tulajdon. Ha államosítják, olcsón megszerezhető, akár a pálos noviciátust is ott rendezhetnék be. Újabb attrakció lenne Kőszeg számára.”* (62.) Az olvasó nyilván elgondolkodik azon, hogy a megállapítás hogyan egyeztethető össze a tízparancsolat betűjével és szellemével.

1940. december 1-jén az Actio Catholica kiadványairól szólva említette, hogy német világ esetén a katolikus papok alighanem Dachaubá kerülnének. Németországból és a megszállt Ausztriából riasztó hírek érkeztek a náci egyházpolitikáról. A helyi viszonyok is alkalmat adnak a riadalomra. A rendőrkapitány a Volksbund rejtőzködő híveiről és erősödő egyházkritikájáról tájékoztatta.

Székely igazságérzetére, kiállására több példa is akad. Jellemző, hogy ezeket milyen módon említette meg. A felekezeti segélyek szétosztása körüli vitáról ezt írta 1941 novemberében: *„Valaki szóba hozta, hogy a zsidóknak semmit sem kellene adni. Én ellene nyilatkoztam: a zsidók időközben nem lettek gazdagabbak, s a vallási élet nélkül nem lesznek jobbak.”* (137.)

Az egyháziakat és a világiakat is gyakran jellemezte szónoki képességükkel, orgánumukkal, előadásuk, prédikációjuk hatásával. A tábori püspökről 1942. március 4-én megtudjuk: *„Meg is eresztette hatalmas hangját úgy, hogy még a postáig is kihallatszott, mégis hiányzik beszédéből a konstrukció, voltaképpen csak két billentyűt ütöget, s mintha figyelmének központjában nem a téma állna, hanem saját szónoki énje. Talán kár is leírni, hogy ez a különben nagy intelligenciájú és jó ember milyen vad, fanatikus hitlerista eszméket hangoztat. A papír belesápadna.”* (148.) Saját igehirdetéseit, felszólalásait, köszöntőit rendre önkritikusan értékelt.

A zsidó felekezetűekkel kapcsolatban alapvetően a megértés, a segítő szándék jellemezte. Az, hogy róluk szólva milyen fordulatokat, olykor távolságtartó megállapításokat használ, iskoláztatásával, egyházi feljebbvalóinak felfogásával is összefügg. Ezek a részletek különösen beszédesek. Itt minden fordulatnak kiemelt jelentősége van. Azért idézek belőlük hosszabban, mert érzékeltetni szeretném azt a bonyolult viszonyrendszert, amellyel Székelynek számolnia kellett. Dr. Links Izák rabbi látogatását így idézte fel 1942. február 1-jén: *„Megköszönte, hogy – mint hallotta – részvétellel szóltam a zsidók szenvedéseiről. Különben is úgy véli, hogy a papság barátja*

a zsidóságnak. Ezt a mondást kissé kiigazítottam arra, hogy a papság barátja az emberszeretetnek, és azt vallja, hogy a cél nem szentesíti az eszközt.” (146.)

Fél évvel később a Kőszegre vezényelt munkaszolgálatosokról szólt. Akadt, aki most tudta meg zsidó származását. Közbenjárt érdekükben, hogy részt vehessenek a katolikus istentiszteleteken. A velük szemben érzékelhető közhangulatról megemlítette: „Egyes nyilasok bűdösölik őket a templomban.” (161.) A hithez való viszonyt fontosnak tartotta jellemzéseiben. Bass gyárigazgatóról megemlítette: „Különben pompás zsidó, okos, előzékeny, munkásszerető, tud magának barátokat szerezni. A gyári lelkigyakorlatok vezetésénél a legnagyobb előzékenységet tanúsította.” (164.)

1942. december 8-án „kitűnő, energikus, merész tetterős” emberként emlékezett dr. Nagy Miklósrá, akit korábban Újvidékre helyeztek polgármesternek. Kőszegi működését és személyiségét is kedvezően értékelt, bár hozzátette, hogy olykor autokratának tűnt fel. [Egy későbbi bejegyzéséből kiderül, hogy 1942-ben az ő meghívására tartott lelkigyakorlatokat Délvidék központjában. Megjegyezte, hogy a német származású polgármestert áthatotta a germán ideológia; Hitler rajongó híve volt. Székely hálával gondolt arra, amit tőle kapott az egyház. (207.) Azt nem tudjuk meg, hogy ő miként érezte magát újvidéki látogatása során. Beszélgetéseikben vajon szóba kerültek-e a hideg napok? 1946 telén a jugoszláv fogságba került, háborús bűnösként ítéletére váró Nagy Miklósrá emlékezett. Korábbi benyomásai mellett egy lényeges mentő körülményt is említett: „Pedig a szörnyű újvidéki vérengzések napjaiban maga kérte az esperessel és a főispánnal együtt a szörnyűségek azonnali megszüntetését, s eredménnyel.” (341.)]

A feljegyzések visszatérő szereplői a munkaszolgálatosok. Amikor róluk szólt, egyszerre érzékeltette helyzetüket, és nézett szembe saját lelkiismeretével. Jellemzte a kőszegi polgárok, illetve a katonák viselkedését. 1942. december 15-ei bejegyzésében többek között ez olvasható: „Én sem tehetek semmit, legtöbb, amit tehetek, hogy jóságot, szeretetet, részvétet tanúsítok azok iránt, akik bizalommal jönnek hozzám. [...] A városban sok ellenőrizhetetlen hír kereng, mondják, hogy durva a bánásmód a munkaszolgálatosok iránt, beléjük rúgnak. Századosuk, valami Fűkő nevű – állítólag elmebetegintézetben is volt –, gyűlölettel van irántuk.” (184.) Ugyanitt megemlítette azt is, hogy a katonák szerint nem is olyan rossz a helyzetük. Élelmezésük is megfelelő. Links Izák, a „tisztelőre méltó, pátriárkaszerű” rabbi másként tájékoztatta a megalázó állapotokról, a durva bánásmódról. Vele kapcsolatban a katolizálás is nyomtatékosan szóba került. Arra kérte az apátplébánost, hogy utasítsa el az áttérést kérőket, ugyanis szándékuk nem tiszta: „az ilyen egy sem vallásos, hiszen a Bibliában és a maga vallásában mindent megtalálna, s nem szükséges kereszténnyé lennie.” (190.) Székely nem tagadta meg a lelki segílyt, a tábori lelkész engedélyével, olykor kockázatot is vállalva, igyekezett segíteni az elesetteken. Megjegyezte: „az áttérni vágyó zsidók szándéka 80%-ban nem vallási motívumra megy vissza, de az őszinte megtérésnek megvan a jogosultsága.” (190.)

A háborús áldozatok „tálalása” a belpolitikának, a tömegtájékoztatásnak mindig, mindenhol fontos kérdése. A doni áttérés idején a magyar kormány az egyházakat is

igénybe vette, hogy a katasztrófa döbbenetét enyhítse. Az 1943. február 2-án keltezett bejegyzésben ez áll: „Súlyos veszteségekről értesülünk, sok gyászhirre lehetünk elkészülve. Erről a püspöki hivatal is értesített bizalmasan, s buzdított arra, hogy a híveket is kellőképpen készítsük elő, nehogy a váratlanul érkező gyász hírek bomlasztólag hassanak.” Jellemző, hogy az ehhez hasonló tényekről csak elvétve mondott véleményt. (195.) 1943 októberében a püspöki hivatal értesítette arról, hogy a kőszegfalvi templom harangját hadi célokra elviszik. Őt arra kérték, hogy csitítsa a híveket, és ne tartson búcsúztató szertartást. (226.) 1944. május 19-én a Jézus Szíve-templom harangjaira is sor került. A hatmázsás nem fért ki, ezért előbb darabokra kellett törni. (248.) Azt hiába keresnénk, hogy mit gondolt, érzett ezzel kapcsolatban.

Székelty Lászlónak szembesülnie kellett, hogy híveinek, illetve a város lakóinak egy része elfordult tőle. Egyesek gyanakodva nézték tevékenységét, számon tartották beszédeit, és azt, ahogy a munkaszolgálatosokkal viselkedett. Nem csupán önmagát, a hitükben korlátozottakat, hanem a rabbit is féltette. Amikor dr. Katona Béla ügyvéd felesége katolizálni akart, komoly erkölcsi kérdésekkel kellett szembenéznie: „A városban az esetnek hamar híre ment. Katonákat nem szerették, az asszony megtéréseben nem hittek, azt híresztelték, hogy a fürdőkádban máris megkereszteltem a zsidó nőt. A polgármester (nem szép tőle) jelentést tett a belügyminisztériumba, megkérdezvén, mi az esetben a teendője. Szinte kiderült, az egész város nyilas érzelmű, csak az igazán jó hívek tartottak ki mellettem. Szégyen megvallanom, de borzasztó félelem fogott el, enni sem tudtam, beleimbe mart a rettegés, a fogaim vacogtak.” (247.) Becsületesen azt is feljegyezte, hogy kínzó aggodalma csak akkor enyhült, amikor a miniszteri rendelet egyértelművé tette, hogy a március 22. utáni áttéréseket nem veszik figyelembe. Ami neki a lelkiismereti vagy egzisztenciális feszültségsökkenést jelentette, sokak számára a halálhoz vezető út további lépéseit.

A könyv legsúlyosabb bekezdéseinek egyikéhez érkeztünk. Kritikus helyzetekben a vezetők felelőssége fokozottabb. Kovács Sándor püspök 1944. június 6-án koronagyűlésre érkezett Kőszegre, és „szép beszédben fejtegette, hogy igen kényes a papi szerepre, kemény lesz annak megsértésével szemben. Óvta a papságot [a] politikai nyilatkozatoktól, a zsidókérdésbe se szóljunk bele, ne feledjük, hogy ezt a fajt most Isten bünteti azokért a bűnökért, amelyeket a keresztény erkölcsiség ellen elkövetett. /Herold József gencsi plébános levélben adott kifejezést megbotránkozásának a passzus miatt./” (249.) A zárójeles mondat nyilván későbbi betoldás. Azt nem tudjuk meg, mit gondolt a püspöki kinyilatkoztatásról a feljegyzés írója. Vajon sejtette-e, miként hat ez a néhány mondat a háború után? A katolikus papok egy része a koronagyűlés után is segíteni kívánta az szentségekre vágyó internáltakat. A maga szerencsétlen próbálkozása mellett Tóth György és Tibor Mátyás káplán tartását, bátorságát említette. (269.)

Mi következett ezután? Mindaz, „amit ember az embernek embertelenül készített.” (270.) A látottak mellett egyre többször kerültek a feljegyzésekbe a hallomások. Például február 10-én hír érkezik arról, hogy a katonai alreálban (Örley és Ottlik egykori iskolájában) hatezer könyvet égettek el, mert kellett a hely a katonáknak. A kápol-

nából raktárt akarnak kialakítani. Egyre olcsóbb az emberélet is: „Állítólag megkezdődött az itt internált s még megmaradt zsidók elszállítása Németországba.” (280.)

A fejvesztett pusztítás és menekülés után megérkeztek az orosz csapatok. A velük kapcsolatos rémhírek egy része a köszgiek mindennapos negatív élményévé vált. Fiatal és idős nők szinte válogatás nélküli megerőszakolása, rablás, durvaság, mértéktelen ivászat. Az esetek leírása szinte minden esetben lakonikus: a tényekre, a látványra, a hallomásra szorítkozik. Nem a naturalisztikus részletek, hanem a számatlan megaláztatások sorakoznak egymás után. És ami fontos: a helyiek eszményítése, egyoldalú beállítása nélkül. Akadtak lányok, akik felajánlkoztak a megszállóknak, és a feldúlt lakásokba, kifosztott boltokba a magyarok közül is bemerészkedtek néhányan: zabráltak „a trógernek öltözött >úriemberek< is. Hisz a gyanú úgyis az oroszokra hárul.” (291.)

A nehéz megszállás végeláthatatlan hónapjai következtek. Megkezdődött az igazoltatás és az elszámoltatás. Most a másik oldalról fenyegetett a kitelepítés. A kommunistáknak kész névsoruk volt a Volksbund-tagokról. Székely, mint írta, segíteni szeretett volna az arra méltóknak. Közben látta az erkölcsi romlás minden változatát. Előfordult mindaz, ami ilyenkor előfordulhat: házasságon kívüli terhesség, gyilkosság, öngyilkosság, rablás, fosztogatás, kicsinyes, végzetes következményű bosszú. A volksbundisták egy része úgy menekülhetett a felelősségre vonástól, hogy rögtön beállt a kommunista pártba. Az apátplébános beiktatta naplójába azt a beszédét, amelyet a kitelepítendőek számának csökkentése érdekében a közgyűlésen mondott. Az eltávolítandók helyzetét a zsidókéval állította párhuzamba. Eközben az országos és a helyi sajtóban, illetve az újjászerveződő kisvárosi életben is mindennappossá vált a vallásellenes hangulatkeltés...

*

Ismertetőm végéhez közeledve a könyv három jellemző történetét idézem: [1945. január 5.] „Hász István tábori püspök, aki már régóta Kőszegen a zárdában tanúzik, fölkeresett, a fait accomplit jelentve arra kért, hogy Szálasi születésnapján a katonaság számára vasárnap reggel fél 9-kor tarthasson a Jézus Szíve-templomban nagymisét. Hivatkozott arra, hogy parancsnoka ezt – nélkülem – elrendelte. Mivel ma bolond világ van, gyengeségből vagy prudenciából beleegyeztem. Még azt is kívánta, hogy én mint a templom gazdája az ajtóban várjam, és köszöntsem Szálasi mint hivatalos országvezetőt. Így aztán a 8 órai német misét rövidre fogtuk, prédikáció nem volt, s hogy pedig a rendes 9 órai misére érkező jóhiszemű hívek el ne késsenek, kikötöttem, hogy a püspök atya fél 9-kor kezdett szentmiséjét prédikációjával úgy húzza, nyúzza, hogy a 9-re érkező hívek még érvényes misét hallgathassanak. Nos, 9 óra 20 percig beszélt a püspök atya, 12-szer emlegette a nyilas jelszót, a kitaratást. >Isten adjon – zengette – kitaratást arra, hogy a hazaárulókat megbüntessük.< Én nem hallgattam, de a hívek szerfelett botránkoztak a politikai ízű >szent< beszéden. Hász püspöknek a modora méznél edesebb, optimizmusa páratlan, a német győzelmet biztosra veszi. Hisz

az egyszer csak bevágódó és mindent egyből elintéző német csodafegyverekben. Azt is mondják róla – de ez nyilván nem igaz –, hogy a pápát zsidóbérencnek nevezte. Az utcán, ha papi, ha katonai ruhában jár, nyilas karlendítéssel köszönti az embereket. Szálasi szerencsére nem jött le a hegyekben készített és pompásan berendezett bunkeréből a misére.” (277.)

*

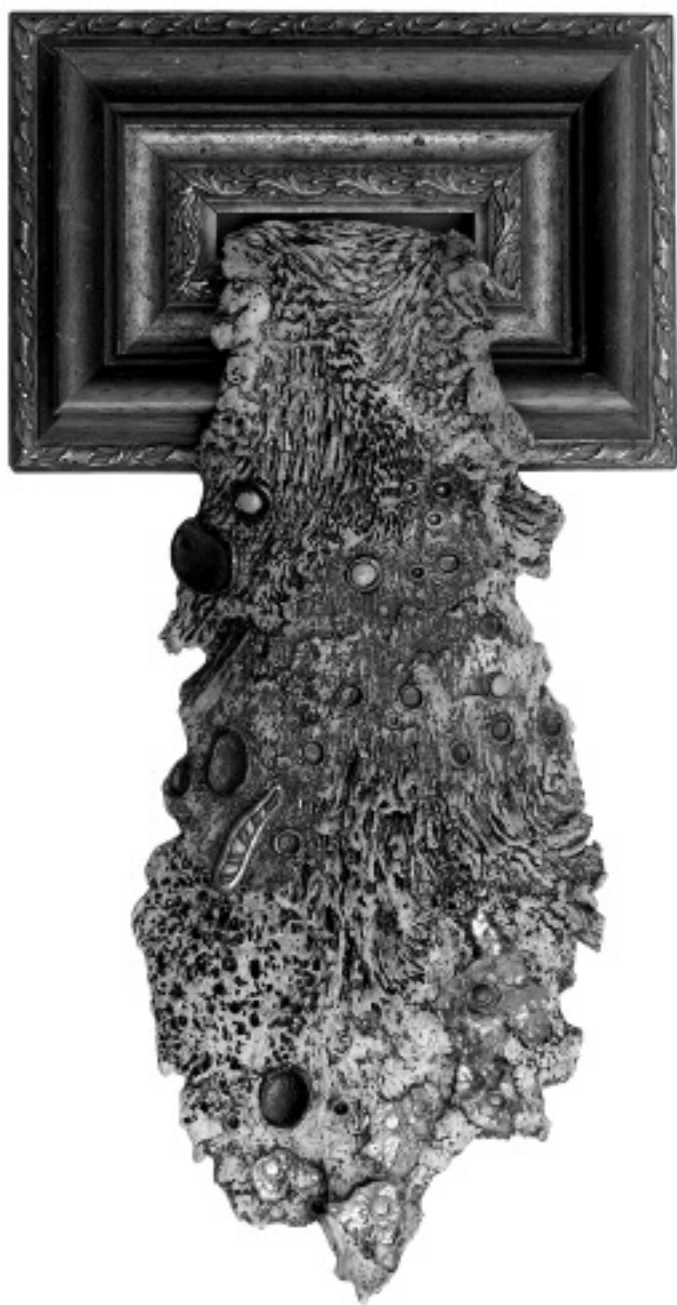
[1945. április 2.] *„Egy magyar hívem megszólított, hogy felismerem-e őt? Bizony nem. Azelőtt Hitler tökéletes mása volt, homlokába fésült hajával, kis bajuszával. Le is fényképezette magát, Hitlernek is küldött belőle. Most a kis bajusz eltűnt, a haj hátrafésülve, az arc megváltozott, s hogy múltját megbocsássák, sietni fog belépni a kommunista pártba. Különben derek katolikus ember.” (295.)*

*

[1951. február 24.] *„Jellemző változás! Valamikor a magyar szóra fogott német anyanyelvű gyermekek így mondták el a Miatyánkot: >...miképpen a mennyben, azonképpen Pinkafelden is<. Ma Ábrahám párttitkárt mondott a hittanórán egy gyermek Ábrahám pátriárka helyett.” (493.)*

*

A jól szerkesztett, bőven, alaposan jegyzetelt kötet tükröket tart. Egyszerre érzékelhetjük a megidézett időszak alakjait, szövegkörnyezetét, viselkedési mintáit, látjuk a „kor labirintusában” utat kereső apátplébános portréját. Közben figyeljük önmagunkat. Ezt felszólító mondatként is leírom: Közben figyeljük önmagunkat!

Kifolyó kép